

Фольклоризм творчості Лесі Українки: теоретичний аспект

У статті з'ясовуються теоретичні аспекти фольклоризму літературної творчості Лесі Українки: фактори, що визначили орієнтацію поетеси на фольклор, найголовніші прикмети її фольклоризму та особливості рецепції письменницею фольклорного матеріалу.

Ключові слова: фольклор, фольклоризм, рецепція, фольклорно-літературні зв'язки, стилізація, наслідування, переосмислення.

Semenyuk L. S. The folklores of Lesia Ukrainka works: theoretical aspect.

The theoretical aspect of the folklores in the literary creation of Lesia Ukrainka are explicating in the article: the factors which determinated the poetess's orientation on the folklore, the main signs of the folklores and the peculiarities of the author's reception of folkloric material.

Key words: folklore, folklores, reception, folkloric-literary, relations, stylization, imitation, reinterpretation.

Загальноновизнано, що між творами національного фольклору та художньої літератури існує тісний зв'язок, феномен якого описав М.Грушевський у першому томі «Історії української літератури»: «Між писаною і неписаною словесністю завжди існує певний зв'язок, часом дуже тісний і нерозривний – певна дифузія, ендосмос і екзосмос, процес просочування з однієї сфери до другої» [1, 21]. Цю думку підтверджує творчість багатьох яскравих українських письменників, у тому числі й Лесі Українки, для якої національний фольклор був важливим джерелом творчих інтенцій.

Питання про характер зв'язків творчості Лесі Українки з фольклором привертало увагу багатьох дослідників, про що свідчать розвідки М. Гайдая, І. Денисюка та Л. Міщенко, М. Деркач, О. Дея, А. Веселовської, Л.Кулінської, В. Погребенника, П. Пономарьова, Л. Скупейка та інших. У їх роботах основна увага звертається на використання компонентів народнопісенної поетики в творчості поетеси (сюжети, мотиви, образи, художньо-виражальні засоби). Рідше йдеться про закономірності відбору фольклорного матеріалу, принципи його рецепції, жанровий аспект такого синтезу та ряд інших принципово важливих питань, пов'язаних з проблемою

фольклорно-літературних зв'язків творчості письменниці. Мета цієї статті – розглянути фольклоризм творчості Лесі Українки в теоретичному аспекті, себто з'ясувати ті фактори, що визначили орієнтацію поетеси на фольклор, розкрити найголовніші прикмети її фольклоризму та особливості рецепції письменницею фольклорного матеріалу. При цьому під фольклоризмом розуміємо усвідомлене і цілеспрямоване освоєння літературою мотивів, сюжетів, образної системи і поетичних засобів фольклору.

Розглядаючи питання про характер фольклорно-літературних взаємин у творчості Лесі Українки, насамперед треба взяти до уваги той факт, що її фольклоризм був «природним», успадкованим від матері й родинних традицій Косачів-Драгоманових, де щиро цінувалися народна словесність і народне мистецтво. Леся Українка зростала в атмосфері пошанування всього, що було пов'язано з українською нацією, народом, – і це стало тим підґрунтям, на якому формувався фольклоризм її майбутньої творчості. Якщо ж зважати, що упродовж усього життя поетеса не просто цікавилася народною словесністю, а й зберігала чимало текстів у своїй пам'яті, сама робила записи і навіть виступила ініціатором та організатором спеціальних фольклористичних експедицій, то стає зрозумілим, наскільки органічно увійшла народна словесна творчість у духовний світ Лесі Українки, в систему її цінностей та життєвих орієнтирів.

Для розуміння фольклоризму творчості Лесі Українки, як і будь-якого іншого письменника, велике значення має аналіз її творчої спадщини в рамках того чи іншого творчого методу. Сьогодні вже не викликає заперечення той факт, що Леся Українка належить до українських модерністів рубежу століть. Уся її творча практика, як стверджує Т.Гундорова, «варіює і розгортає проблематику не об'єктивного історичного характеру, а питання дискурсивні, проблематику, пов'язану з характером, змістом і формою, підтекстом і контекстом людського існування і спілкування» [2, 243]. Звісно, в поезії Лесі Українки, де особливо помітний вплив народної творчості, переважає реалізм з його народницьким ухилом,

але є також, як стверджує М. Моклиця, багато рис неоромантизму [3, 16]. А неоромантизм, як відомо, багато в чому завдячує фольклорній традиції.

Що стосується зрілої творчості письменниці, зокрема її драматургії, то, на думку вчених, «вона цілком належить модернізму», маючи виразні типологічні ознаки символізму [3, 16]. Особливо послідовно вони простежуються в драмі-феєрії «Лісова пісня», хоч на перший погляд цей твір не сприймається як символістський. Причина цього полягає в особливостях трансформації фольклорного матеріалу: Леся Українка у драмі ідеалізує демонів, робить їх кращими, ніж вони сформувались у народному світогляді. Ця риса відмежовує твір не лише від символізму (у символістських творах демони частіше потворні), а й від народної творчості, де ці міфологічні образи виступають демонами, представниками темного світу. Разом із тим, саме ця риса яскраво індивідуалізує символізм письменниці. Відтак, фольклоризм творчості Лесі Українки був співзвучним загальним тенденціям літератури порубіжжя: він відповідав неоромантичним настроям її поезії та визначив індивідуальний характер символізму в «Лісовій пісні» та інших творах авторки.

Ведучи мову про фольклоризм Лесі Українки, варто пам'ятати й про те, в яких умовах розвивалася українська література порубіжжя. Модерністські тенденції вели до зміни концепції творчості й естетики, утверджували самоцінність мистецтва, що знайшло вияв у гаслі «мистецтво для митця – понад усе». Для української літератури, що перебувала в стані підневільному, таке ігнорування суспільно-політичних проблем не могло бути цілком прийнятним, оскільки ставило під загрозу саме існування української літератури. Тому відома опозиційність Лесі Українки щодо символізму і декадентства була неминучою, а декларація національної приналежності супроводжувалась активним зверненням до національного фольклору.

Не менш вагомим фактором, що визначав фольклоризм творчості письменниці, був внутрішній, психологічний чинник, тісно пов'язаний із життєвими обставинами самої авторки. Це той глибинний механізм

творчості, який у певні моменти життя активізує багатовіковий художній досвід народу, що виробив найприйнятніші художні форми для передачі складних людських почуттів. Він передбачає використання усталеної пісенної форми для передачі складних особистих переживань автора, його власних болісних потрясінь. Так, вірш Лесі Українки «Калина», що був написаний у 1901 році, незабаром після смерті С. Мержинського [5,], співзвучний з поетикою народної пісні «Куди йдеш, козаче». Обидва твори зближує не тільки зовнішня діалогічна форма зі звертаннями, образами-символами, запитаннями та відповіддю на них, а й внутрішній, психологічний стрижень, за допомогою якого відтворюється великий жаль, безмежний смуток ліричних героїнь обох творів – фольклорного і літературного.

Говорячи про фольклоризм творчості будь-якого письменника, не можна обминути й суто естетичний фактор, адже фольклор виступає не лише потужним засобом вираження ідейно-художнього задуму автора, а й одним із найбільш дієвих способів його донесення до читача. Це пов'язано з тим, що фольклорні твори є сконденсованим виразом актуальних проблем нації, її соціально-політичних і морально-етичних устремлінь, уявлень про красу. Завдяки цьому вони слугують вдячним «будівельним матеріалом» для літературних творів, надаючи їм актуального звучання, соціальної загостреності, народності, художньої довершеності. Відтак багатющий художній досвід народу був одним із вагомих компонентів формування поетичного світу письменниці, орієнтиром в оцінці морально-етичних колізій.

Отож, орієнтацію письменниці на фольклор визначили такі фактори: 1) родинна атмосфера й особисте зацікавлення фольклором; 2) літературні тенденції порубіжжя, що стимулювали потребу індивідуально-авторського осмислення фольклору; 3) підневільні умови розвитку української літератури, потреба захисту національної ідентичності, в тому числі й шляхом використання фольклору; 4) психологічний фактор, співзвучність

фольклорних тем і мотивів особистим переживанням авторки; 5) фактор естетичний, себто використання ідейно-художнього досвіду народу в літературі з метою підвищення її ідейної, виховної та естетичної дієвості.

З'ясовуючи найголовніші прикмети фольклоризму Лесі Українки, потрібно звернути увагу на те, що впливу народнопоетичної стихії зазнали всі складові її творчості – поезія, ліро-епос, проза, драматургія. У колі її художніх інтересів була не лише українська народна словесність, а й антична міфологія, давньоєгипетські пісні і південнослов'янський епос, староіндійські гімни і арабські казки.

Зв'язок із фольклором, притаманний більшості творів письменниці, не був чимось застиглим, а зазнавав постійної еволюції в напрямку «від стилізацій під фольклор у перших поетичних спробах до переосмислення традиційних сюжетів та образів, до глибокого проникнення у стиль і дух фольклору та творчого їх використання» [4, 61]. Глибинне освоєння фольклору особливо відчутне в зрілий період творчості письменниці, коли були створені її кращі ліро-епічні й драматичні твори.

Однією з головних особливостей фольклоризму Лесі Українки В.Погребенник вважає «крайне загострення соціального змісту фольклорних зразків» [4, 61]. На нашу думку, письменниця враховувала також, що фольклор є сконденсованим виразом народного світорозуміння (звідси – прагнення в такий спосіб досягти високого рівня філософського узагальнення). Окрім того, у фольклорі письменниця вбачала найвищий вияв ідеалу добра, краси, гармонії. Прагнення досягти такого ідеалу у власній літературній творчості стало прикметною рисою її фольклоризму.

Не потрібно забувати також, що у своїй творчості Леся Українка спиралася не лише на фольклор, а й на могутню літературну традицію, починаючи з античної і біблійної, що є виявом найдавнішого фольклорно-літературного спілкування. Відтак, її фольклоризм був не лише «природним», а й виразно «кабінетним», випливав з величезного досвіду використання фольклору національною та світовою літературою, з

усвідомлення синтетичної спільності літератури й фольклору як двох нерозривно пов'язаних художніх структур. Ця риса становить одну із прикметних ознак фольклоризму письменниці, особливо зрілого періоду творчості.

Отож, фольклоризм у творчості Лесі Українки був всеохопним і глибинним, він постійно еволюціонував у напрямку до більш глибокого освоєння фольклору. Прикметними для фольклоризму письменниці є прагнення досягти максимально загостреного соціального змісту, філософських узагальнень, народного ідеалу добра, краси, гармонії. Її фольклоризм впливав з величезного досвіду використання фольклору національною та світовою літературою.

Які ж особливості рецепції фольклорного матеріалу спостерігаються в творчості Лесі Українки? Які головні форми літературного втілення багатющого народного словесного досвіду використовувала авторка? Як слушно зауважив В. Погребенник, «Літературна реалізація фольклору у більшості творів Лесі Українки не вичерпується поширеним терміном «використання фольклору», що є недостатнім для визначення її фольклорно-творчих зв'язків» [4, 59]. Звичайно, Леся Українка нерідко вдавалася до стилізації та наслідування фольклорних творів, особливо в ранній період творчості під впливом поширеної в той час реалістичної народницької літератури. При цьому вона черпала з фольклору не лише теми, мотиви, образи, а й жанрові форми. Приміром, «Жалібний марш», написаний у 17-річному віці і присвячений пам'яті Тараса Шевченка, нагадує форму голосінь; до творів так званої «веснянкової групи» належать «Пісня» («Чи є кращі між квітками»), «Напровесні», «Веснянка»; стилізацією під народні колядки є вірш «Ой в раю, раю, близько Дунаю».

З часом «на зміну стилізації чи наслідуванню народних пісень поступово приходить органічне творення в дусі народної поезії, з якою зріднилася Лесина лірика» [4, 59]. Так, з героїчним епосом перегукується цикл «Невільничі пісні» зі збірки «Думи і мрії» та цикл «Невольницькі пісні»

зі збірки «Відгуки»; співзвучними з народною лірикою, однотипними за використанням народної символіки й образності є поезії «Конвалія», «На зеленому горбочку»; у циклі «В дитячому крузі» відлунюються мотиви волинського дитячого пісенного фольклору; у «Колисковій» звучить багата мелодійність колискових пісень.

Проникнувши в суть народнопісенної поетики і відштовхуючись від неї, Леся Українка ішла до творення складніших образів, що виникали на основі широких асоціацій. Так, вірш «Темна хмара, а веселка ясна» дає неперевершений паралелізм, зміст якого далекий від усталеного у фольклорі. Разом із тим він сповнений фольклорною пісенністю:

Темна хмара, а веселка ясна.
Що ти робиш, дівчино нещасна?
Ореш тугу, сієш на ній смуток,
Схаменися, який з того скуток! [5, I, 202].

Звичайно, цей образ виникає за асоціацією з фольклорним паралелізмом, проте Леся Українка відходить від сталого фольклорного образу і виявляє суто індивідуальне, авторське його розуміння.

Про особливості освоєння письменницею фольклору свідчить творче опрацювання нею багатого легендарного матеріалу. У легендах минулого Лесю Українку цікавили насамперед ідеї боротьби проти будь-якого гноблення. Вона майстерно опрацьовує давню легенду про самогубство славнозвісної поетеси Саффо через нещасливе кохання (поезія «Сафо», однойменний драматичний фрагмент); у душі середньовічних лицарських легенд оспівує непереможну силу кохання (легенда «Королівна»). Стиль героїко-романтичних легенд відчутний також у поезії «Було се за часів святої Германдади» та в легенді «Граф фон Ейнзідель». Особливо цікавими серед творів Лесі Українки, написаних за мотивами легенд, є поеми «Роберт Брюс, король шотландський» та «Ізольда Білорука», котрі «засвідчують такі характерні прикмети Лесиного поетичного обдарування, як вміння оригінально витлумачити відомий сюжет чи образ, дати актуальне

«прочитання» фольклорного мотиву, інтерес до таких фольклорних чи міфологічних тем, змістом яких є боротьба проти гнобителів, за волю рідного народу» [4, 60].

Зазнали переосмислення у творчості Лесі Українки й біблійні легенди, до яких входить народно-фантастичний матеріал дохристиянських епох. Так, ще в ранній поемі «Самсон» (джерелом якої було фольклорне оповідання про Самсона) поетеса переосмислює біблійну легенду, образи Самсона і Далілі в патріотичному дусі.

Наведені приклади засвідчують, що ідейно-художня еволюція Лесі Українки в межах цього жанру йшла від створення власних легенд на основі мотивів іншого фольклорного жанру до нового прочитання відомих у світовому фольклорі й літературі легендарних сюжетів.

Художній інтерес поетеси до епосу південних слов'ян, у якому відобразилась мужня боротьба цих народів проти турецького поневолення, дав творчий поштовх до появи оригінальної поеми «Віла-посестра», створеної на основі творчої асиміляції ряду фольклорно-міфологічних мотивів. Як слушно зауважив В. Погребенник, «Індивідуальне бачення письменниці зливається у творі з народнопоетичним, фольклорне одержує якісно новий зміст. Як мистецький твір, поема є складною художньою системою, в межах якої у синтетичній взаємодії перебувають спадкоємне і нове, фольклорне і індивідуальне, стоїть на шляху вироблення власної «фольклоротворчості» [4, 61].

Найвищим виявом цього складного явища стала драма-феєрія «Лісова пісня» – вінець фольклорно-літературного симбіозу в творчості Лесі Українки. Цьому творові дослідники приділили чи не найбільше уваги: вивчали фольклорну основу образів (П. Пономарьов), аналізували її ідейно-художні прикмети (І. Денисюк, Л. Міщенко, П. Волинський), проводили типологічні зіставлення між драмою-феєрією і «Тінями забутих предків» М.Коцюбинського (М. Грицюта). У «Лісовій пісні» вчені вбачали відгомін народних казок, повір'їв, ліричних і обрядових пісень, замовлянь.

Новаторство твору Лесі Українки В. Погребенник вбачає в тому, що «вона, виходячи з сконденсованого вираження у фольклорі ідей добра, краси, підняла їх на таку висоту, а міфологічні образи українського фольклору – до такого рівня філософського узагальнення, що драма-феєрія стала взірцем творчого використання фольклору» [4, 61].

Отже, головними формами рецепції фольклорного матеріалу в творчості Лесі Українки були: 1) стилізація та наслідування фольклорних творів; 2) творення в дусі народної поезії; 3) творче опрацювання (переосмислення) багатого фольклорного матеріалу (сюжетів, образів та символіки); 4) власна «фольклоротворчість», найвищим виявом якої стала драма-феєрія «Лісова пісня».

Леся Українка своєю творчістю продемонструвала невичерпні можливості народної творчості, в гармонії з якими справжній митець може створити неперевершені художні шедеври. У художньому освоєнні фольклору письменниця досягла справжніх вершин.

Література

1. Грушевський М. Історія української літератури: В 6-ти т., 9-ти кн. – Т. 1 / Упоряд. В. В. Яременко; Авт. Передм. П. П. Кононенко; Приміт. Л. Ф. Дунаєвської. – К.: Либідь, 1993. – С. 58.
2. Гундорова Т. Проявлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму: постмодерна інтерпретація. – Львів, 1997.
3. Моклиця М. Модернізм в творчості письменників ХХ століття. Частина 1. Українська література. Навчальний посібник. – Луцьк: РВВ «Вежа», 1999.
4. Погребенник В. Ф. Поетична творчість Лесі Українки і фольклор // Народна творчість та етнографія. – 1981. – № 1. – С. 58 – 61.
5. Українка Леся. Зібрання творів: У 12-ти т. – К.: Наукова думка, 1975 – 1979.

